

CZŁOWIEK – SPOŁECZEŃSTWO – ŚWIAT: podmiotowość

redakcja naukowa
Ryszard Stefański

**Seria: the peculiarity of man
tom 6(30)**

Rada Naukowa Serii:

Oktaj Alijew (Azerbejdżan), Tadeusz Biernat, Józef Fiszer, Zbigniew Gazda, Aleksiej Głazkow (Rosja), Elena Głazkowa (Rosja), Tadeusz Godlewski, Maria Gołda-Sobczak, Jerzy Jaskiernia, Wojciech Kaute, Petro Kraluk (Ukraina), Oleg Leszczak, Alfred Lutrzykowski, Teresa Łoś-Nowak, Joanna Marszałek-Kawa, Katarzyna Pachniak, Karol Piasecki, Mirosław Piróg, Danuta Plecka, Oksana Prosiyanik (Ukraina), Andrzej Sepkowski, Michał Strzelecki, Ewa Maria Szatlach, František Všetická (Czechy), Oleksandr Wołkowiński (Ukraina), Władimir Zaika (Rosja), Adam Zamojski

Recenzenci

Prof. UJK dr hab. Wojciech Saletra
Prof. dr hab. Oxana Labashchuk
Prof. UJK dr hab. Martyna Król-Kumor
Prof. dr hab. Aleksander Glotow

Sekretarz redakcji
Szymon Gumienik

Korekta
Zespół

Redakcja techniczna
DYWIZ

Projekt okładki
Krzysztof Galus

Adres redakcji

Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach
ul. Uniwersytecka 15, 25-406 Kielce

© Copyright by Wydawnictwo Adam Marszałek

Toruń–Kielce 2020

ISBN 978-83-8180-

Wszystkie prawa zastrzeżone. Książka, którą nabyłeś, jest dziełem twórcy i wydawcy. Żadna jej część nie może być reprodukowana jakimkolwiek sposobem – mechanicznie, elektronicznie, drogą fotokopii itp. – bez pisemnego zezwolenia wydawcy. Jeśli cytujesz fragmenty tej książki, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło.

Wydawnictwo prowadzi sprzedaż wysyłkową: tel./fax 056 648 50 70, marketing@marszalek.com.pl

Wydawnictwo Adam Marszałek, ul. Lubicka 44, 87-100 Toruń
tel. 56 660 81 60, e-mail: info@marszalek.com.pl, www.marszalek.com.pl
Drukarnia, ul. Warszawska 54, 87-148 Łysomice, tel. 56 678 34 78

Spis treści

Wstęp	5
RYSZARD STEFAŃSKI Człowiek – Społeczeństwo – Świat: Podmiotowość. Wprowadzenie do problemu	7
ADAM ZAMOJSKI Wymiary podmiotowości	21
OLEG LESZCZAK Kondycja człowieka: osobowość filozofa w obliczu wyzwań politycznych (uwagi na marginesach książki Radosława Harabina)	31
WOJCIECH KAUTE Karol Marks a świat <i>habere</i>	49
JERZY JASKIERNIA Podmiotowość Suwerena w procesie stanowienia Konstytucji RP	63
GRAIR MAGAKIAN Matryca derywacji pleksu informacji pierwotnej (podmiotowość <i>prawdy</i> i <i>fałszu</i> ?) ...	83
ARINA SYDORKINA Crisis Communication in Japan and Ukraine During the State of Emergency Due to COVID-19. Comparative Perspective	115
ЕЛЕНА ГЛАЗКОВА К вопросу о субъекте оценки	127

OLEG LESZCZAK, ARKADIUSZ MATACHOWSKI Problem istoty nazwy własnej w aspekcie lingwosemiotycznym i lingwokulturowym	139
JEWGIENIJ ZUBKOW A Linguistic Analysis of Invariant Nominations for Russian Criminals with the Highest Status Along with Ways of Their Presentation in English	169
MARIA BRUS Feminityw-polonizmy w historii języka ukraińskiego	185
ДМИТРИЙ В. КЛИМЕНКО К вопросу формирования представлений русского коллективного субъекта и роль культурной и языковой картины объектов природы в системе фольклора	197
JOACHIM SNOCH Wódka, miłość i jajko na twardo. O czym pisano w grypsach z Majdanka	211
KATARZYNA OSTROWSKA Stylistyczno-składniowe ukształtowanie współczesnego polskiego reportażu w kontekście podmiotowości (na podstawie tekstu <i>Wielki przyływ</i> Jarosława Mikołajewskiego)	221
KATARZYNA STEFAŃSKA Podmiotowość w pisarstwie Olgi Tokarczuk. Koncepcja „ja”	235
FRANTIŠEK VŠETIČKA Polští spisovatelé v Německu: člověk v cizím prostředí	249

Feminyatywy-polonizmy w historii języka ukraińskiego

Maria Brus

Powstanie podsystemu feminyatywnego języka ukraińskiego zapewnia nie tylko wspólne słownictwo słowiańskie i słownictwo *stricte* ukraińskie, lecz też zapożyczone. Dla języka ukraińskiego w trakcie całej historii jego istnienia charakterystyczne są różne relacje językowe: z językami bliskimi i dalekimi, relacje długotrwałe lub krótkotrwałe, bezpośrednie albo pośrednie, znaczące lub mało zauważalne, obustronne lub ekspansywne. Lecz każde relacje międzyjęzykowe w stopniu większym lub mniejszym pozostawiały odbicie w języku ukraińskim na pewnym etapie historycznym i odbijały się szczególnie na feminikonie języka ukraińskiego. Dotyczy to głównie sąsiednich języków słowiańskich, które, z jednej strony, sprzyjały uzupełnieniu feminikonu ukraińskiego w zapożyczenia, ponieważ były pośrednikami w przejmowaniu elementów językowych, z drugiej zaś strony, nabyły wiele wspólnych cech z językiem ukraińskim, dlatego trudno jest oddzielić słowiańskie feminyatywy obcojęzyczne od właśnie ukraińskich, ustalić pochodzenie tej lub innej nazwy, pogrupować feminyatywy według przynależności do poszczególnych języków słowiańskich, gdyż rdzenie i źródła ich pochodzenia mogły być wspólne.

Kwestia tworzenia feminyatywów ma w językoznawstwie ukraińskim trwałą historię badania i spory dorobek naukowy. Kwestia ta była rozstrzygana z punktu widzenia synchronii i diachronii¹, według ogólnojęzykowego i dialektycznego

¹ Zob. М.П. Брус, *Становлення лінгвальної категорії жіночості*, „Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія”, Івано-Франківськ 2006. XI–XII, s. 39–48; М.П. Брус, *Фемінитиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій*, „Вісник Львівського університету. Серія філологічна”, Львів 2009. 46, cz. I, s. 61–69.

używania wyrazów², z teoretycznego i praktycznego punktu widzenia³, na poziomie różnoustylowym⁴. Natomiast o charakterystyce i podziale feminikonu ukraińskiego według pochodzenia nie było jeszcze mowy w lingwistyce ukraińskiej. W badaniach zaznaczano jedynie uwagi dotyczące pochodzenia niektórych feminatywów zapożyczonych, znanych na pewnym etapie historycznym lub w pewnym użyciu⁵. Natomiast kwestia feminatywów zapożyczonych lub konkretnej ich grupy we współczesnej lingwistyce ukraińskiej do tej pory nie była podejmowana. W celu dokonania analizy zespolonej feminatywów języka ukraińskiego i ich systemowego przedstawienia, konieczna jest pełna i wyczerpująca analiza wszystkich apelatywów dotyczących znaczenia osoby płci żeńskiej, znanych z historii języka ukraińskiego i na współczesnym poziomie jego rozwoju. Dlatego wspomniana kwestia spowodowała potrzebę uaktualnienia badań nad słownictwem zapożyczonym w składzie feminatywów języka ukraińskiego. Szczególnie dotyczy to zapożyczeń słowiańskich, które trudno określić i odróżnić z powodu bliskich relacji języka ukraińskiego ze wszystkimi językami słowiańskimi, a przede wszystkim z językami sąsiadującymi. Do tychże zapożyczeń należą również zapożyczenia z języka polskiego. Jednocześnie warto zauważyć, że kwestia ukraińsko-polskich relacji językowych uzyskała szeroki rozgłos w językoznawstwie porównawczym i dość skrupulatnie opisano ją w wielu badaniach językoznawczych⁶.

² Zob. М.П. Брус, *Гуцульські фемінітиви: семантика і структура*, „Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія”, Івано-Франківськ 2010. XXV–XXVI, s. 67–72; М.П. Брус, *Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI–XVII століть: словотвір і семантика*: дис... канд. філол. наук, Івано-Франківськ 2001.

³ Zob. М.П. Брус, *Словотвірна термінологічна база фемінітивної підсистеми української мови*, „Лінгвістичні студії”, Донецьк 2011. 23, s. 17–21; М. П. Брус, *Фемінітиви в українській мові XI–XV ст.*, „Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки”, Запоріжжя 2006, s. 28–34.

⁴ Zob. М.П. Брус, *Відображення категорії жіночості в художній мові Василя Стефаника*, „Прикарпатський вісник НТШ”, Івано-Франківськ 2011. 2(14), s. 51–59; М.П. Брус, *Словотвір фемінітивів у працях Олександра Опанасовича Потебні*, „Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна”, nr 910, Серія „Філологія”, Харків 2010. 60, cz. I, s. 8–13; М.П. Брус, *Фемінітивний словотвір у працях І. І. Ковалика*, „Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія”, Івано-Франківськ 2007. XV–XVIII, s. 19–23.

⁵ Zob. М.П. Брус, *Гуцульські фемінітиви...*; М.П. Брус, *Загальні жіночі особові номінації ...*; М.П. Брус, *Фемінітиви української мови ...*

⁶ Zob. А.І. Генсьорський, *Південноруські і польські лексичні взаємозв'язки в XIII ст.*, „Дослідження і матеріали з української мови”, Київ 1961, т.IV, s. 15–25; Л.Л. Гумецкая, *К истории украинско-польских языковых связей*, [w:] Исследования по польскому языку, Москва 1969, s. 219–228; І. Зілінський, *Взаємовідносини між українською та*

В зв'язку з тим, że фемінативі походження польського не були jeszcze бадане в українській, власні та група слівництва обчужезного стаła się предметом аналізу в поніжшій артыкуле. Для означення тей категорії фемінативів запозичоних został użyty термін *фемінативі-полонізм*, котрий окресла тьлько ogólne назвы коблет, pochodzące z мови польського, lecz не dotyczy тьх wyrazów і rdzeni, które trafiły do мови української за pośrednictwem польским z innych мов. Otóż do фемінативів-полонізмів залічено wyrazy власні польського походження oraz posiadające specyficzne cechy мовне, pod терміном *полонізм* natomiast rozumiano wyraz, jego znaczenie, wyrażenie запозичоне z мови польського lub utworzone na jego wzór⁷. Bliskie sąsiedztwo мови польського на zachodzie Ukrainy utrwaliło kontakt historyczny мови української і польського, ich wzajemne wpływy і oddziaływanie, dlatego też фемінативі-полонізмів варто розпатривати в аспекcie diachronicznym, jako posiadające własną historię powstania і funkcjonowania в мови українській. Ze względu на то, że мови української przeszedł kilka etapów rozwoju (protoukraiński, dawnoukraiński, średnioukraiński, nowy і współczesny)⁸, również фемінативі походження польського варто розпатривати stosownie do wskazanych epok historycznych. Oprócz tego, należy uwzględnić wszystkie czynniki мовне і pozajęzykowe, sprzyjające szerzeniu się фемінативів походження польського на terenach українських, procesy adaptacji, używania і przechowania тьх фемінативів dotychczas, rolę полонізмів в kształceniu фемінікону української. Dlatego uwzględniono wszystkie фемінативі походження польського, które в різних okresach historycznych przenikały do мови української і miały в ним odpowiednią realizację.

польською мовою, „Записки наукового товариства імені Шевченка: Праці філологічної секції”, Львів 1937, t. CLV, s. 203–216; Б.В. Кобилянський, *До вивчення германізмів і полонізмів в українській мові*, „Мовознавство”, Київ 1976, nr 6, s. 31–35; Н. П. Романова, *Словообразование и языковые связи. Русско-украинско-польские языковые связи XVI–XVII вв. и вопросы словообразования*, Київ 1985; О.Б. Ткаченко, *Українсько-польські мовні контакти*, [w:] Українська мова: Енциклопедія, редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін., Київ 2007, s. 770; О. Царук, *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри*, Дніпропетровськ 1998, s. 324.

⁷ Zob. О.Б. Ткаченко, *Полонізм*, w: Українська мова: Енциклопедія, редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін., Київ 2007, s. 525.

⁸ Zob. В.В. Німчук, *Походження української мови*, w: Етнічна та етнокультурна історія України, ред. О.Б. Діденко, Є.І. Мазніченко, К.В. Харченко, від. ред. Г.А. Скрипник, Київ 2005, t. 1, кs. 2, s. 448; Ю.В. Шевельов, *Історична фонологія української мови*, пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка, ред. Л. Ушкалов, Харків 2002, s. 54–55.

Polonizmy w języku ukraińskim sklasyfikowano jako odmianę zapożyczeń, z kolei te rozumiano jako dźwięk, morfem, wyraz i jego poszczególne znaczenie, frazeologizm, konstrukcję składniową, przeniesione z jednego języka do drugiego, oraz proces podobnego przeniesienia. Natomiast w składzie zapożyczeń wyodrębniono różne odmiany (barbaryzmy, wkrapienia, ekzotyzy, wyrazy zapożyczone, internacjonalizmy, słowa obcojęzyczne, kalki językowe)⁹. W tym artykule dokonywana jest analiza jedynie elementów leksykalnych, które dzięki bliskiemu sąsiedztwu języka polskiego i ukraińskiego, łatwemu i szybkiemu bezpośredniemu przenikaniu polonizmów na grunt ukraiński, miałyby być odbierane jako wyrazy bliskie i zrozumiałe, dawno lub niedawno przyjęte nazwy. Jednak tę grupę zapożyczeń warto zaliczyć do kategorii słownictwa obcojęzycznego, które nie jest do końca przyjęte przez język ukraiński. Postrzega się je jako obce i przechowujące cechy swego pochodzenia¹⁰, *jednak bardziej precyzyjnie* do barbaryzmów (czyli wyrazów, które posiadają cechy strukturalne języka obcego i w różny sposób dostosowują się do fonetyki i fonologii języka ukraińskiego)¹¹. W celu sprostowania tego twierdzenia warto przytoczyć następujące fakty: język ukraiński w ciągu swej historii miał niewiele feminatywów zapożyczonych z języka polskiego lub z polskimi tematami słowotwórczymi (dopiero od XIV w. pojawiają się: *малжонка, банітка, верстатниця*); dawne feminatywy o źródłosłowie polskim były głównie pochodzenia patronimicznego i andronomicznego, które to odeszły do słownictwa biernego lub całkiem zanikły (*бурмистриха, хоружина, подсудкова, подкоморина*); feminatywy o specyficznych polskich cechach językowych miały i zachowały charakter rzadko używany, a często też nacechowanie negatywne (*безециниця, варіятка, гадра, вишечниця*); nowe zaś zapożyczone feminatywy (polonizmy, wyrazy o polskich tematach słowotwórczych lub polskich formach) tym bardziej odbierane są jako wyrazy obce i potoczne (*кубіта, професорка, маєтниця, фраєрка, склепарка*).

Badania naukowe z zakresu komparatystyki dają możliwość twierdzić, że relacje polsko-ukraińskie trwały w ciągu całego okresu pisanego i trwają nadal, jednak miały one różny charakter w przeszłości oraz pozostawiły niejednakowe odbicie w języku ukraińskim, szczególnie jeśli chodzi o feminikon języka ukraiń-

⁹ Zob. O.B. Ткаченко, *Запозичення*, w: Українська мова: Енциклопедія, редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін., Київ 2007, s. 203.

¹⁰ Zob. O.B. Ткаченко, *Инишомовні слова*, w: Українська мова: Енциклопедія, редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін., Київ 2007, s. 238–239.

¹¹ Zob. К.В. Ленець, *Варваризм*, w: Українська мова: Енциклопедія, ред. Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін., Київ 2007, s. 63.

skiego¹². Jednak obecnie brakuje periodyzacji ukraińsko-polskich relacji językowych i ich skutków, co swoją drogą utrudnia studia nad historią feminytywów-polonizmów na gruncie ukraińskim. Tylko dzięki licznym badaniom z zakresu językoznawstwa porównawczego można prześledzić ukraińsko-polskie relacje językowe na różnych etapach historycznych oraz wyodrębnić i przeanalizować na ich tle feminytywy pochodzenia polskiego. Jednak nie wszystkie okresy w historii języka ukraińskiego są jednakowo przedstawione pod względem stosunków ukraińsko-polskich. O tych kontaktach w największym stopniu wiemy zaczynając od wieku XVI do czasów obecnych, natomiast niewiele o okresie XIV–XV w. i jeszcze mniej o XI–XIII w. Uczeni zwrócili uwagę na to, że historia ukraińsko-polskich relacji językowych prawie nie istnieje do XIV w., czego powodem jest brak polskich tekstów sprzed XIV w.¹³

Biorąc pod uwagę brak badań w zakresie ukraińsko-polskich relacji językowych z okresu protoukraińskiego i dawnoukraińskiego, na podstawie tekstów o takich kontaktach w późniejszych okresach oraz z historii feminytywów języka ukraińskiego, można tylko przewidywać rozpoczęcie językowych relacji ukraińsko-polskich i pojawienie się pierwszych zapożyczeń polskich wraz z kształtowaniem państwa na ziemiach Rusi.

W okresie dawnoukraińskim (XI–XIII w.) Ruś Kijowska jako państwo miała wysoki status polityczny i rozwiniętą kulturę, nie ustępując tym samym krajom ówczesnej Europy, co dało możliwość uczonym zakładać, iż wpływ językowy przechodził z Kijowa do Polski, która miała niższy status¹⁴. Dowodem tego mogą być także przytoczone fakty z historii kontaktów rusko-polskich: wyprawy wojsk polskich z książętami Bolesławem Chrobrym (1018 r.) i Bolesławem Szczodrym (1069 r.) na pomoc książętom ruskim; udział wojsk Jarosława Mądrego i księcia Mścisława w wewnątrzpolitycznej walce w Polsce po śmierci Bolesława Chrobrego (1031 r.), w wyniku czego Jarosław Mądry dołączył do Państwa Kijowskiego Grody Czerwieńskie (Galicję – Wołyń), wcześniej zagarnięte przez Bolesława Chrobrego; bezpośrednie stosunki między księstwami południowo-zachodnimi i sąsiednimi Polsce księstwami feudalnymi, które stawały się częstsze od XIII w., niezależnie od tego, czy ich charakter był pokojowy czy wrogi¹⁵. Oprócz tego, polskie zabytki piśmienne, znane dopiero od początku XIV w., mające charakter reli-

¹² Zob. O.Б. Ткаченко, *Українсько-польські мовні контакти...*, s. 770.

¹³ Zob. А. Вінценз, *До проблеми українсько-польських контактів*, „Мовознавство”, Київ 1991, nr 5, s. 38.

¹⁴ Zob. tamże, s. 38.

¹⁵ Zob. А.І. Генсьорський, *Південноруські і польські лексичні взаємозв'язки...*, s. 15.

gijny lub prawny, sporządzano po łacinie (której znajomość posiadało duchowieństwo wyższe), natomiast polscy książęta, szlachta, wojsko, kupiectwo posługiwało się ojczystym językiem polskim¹⁶.

Z kolei elementy językowe, wspólne z polskimi i zawarte w ówczesnych źródłach ukraińskich, w szczególności w Latopisie Galicko-Wołyńskim, traktowane są przez naukowców jako wspólne konstrukcje rusko-polskie XIII w., których wcześniej nie spotykano w obu językach, i które nie mogły być przejęte z języka polskiego z tego powodu, iż ruski język literacki stał na wyższym poziomie rozwoju. Nie odrzuca się jednak możliwości swobodnego przenikania elementów językowych z jednego środowiska do drugiego¹⁷. Na podstawie owych wydarzeń językowych i pozajęzykowych oraz biorąc pod uwagę badania o feminatywach epoki protoukraińskiej i dawnoukraińskiej¹⁸ można stwierdzić, iż język ukraiński nie znał feminatywów pochodzenia polskiego sprzed epoki piśmienniczej – ówczesne nazwy w rodzaju żeńskim były głównie wspólnymi konstrukcjami indoeuropejskimi lub słowiańskimi¹⁹. W okresie zaś dawnoukraińskim, w czasie powstania i rozwoju związków ukraińsko-polskich, zapożyczeń leksykalnych w ówczesnym języku ukraińskim znano mało, w szczególności nie znaleziono feminatywów pochodzenia polskiego w źródłach dawnoukraińskich²⁰. Można więc uznać, że pierwsze feminatywy-polonizmy trafiły na grunt ukraiński na skutek bliższych ukraińsko-polskich kontaktów językowych, które miały miejsce w późniejszym okresie rozwoju języka ukraińskiego.

W okresie średnioukraińskim rusko-polskie oddziaływania leksykalne przerosły się stopniowo w celowo brutalny wpływ języka polskiego na język ukraiński, szczególnie od połowy XIV w. Wówczas ziemie południowo-zachodnie znalazły się pod władzą Polski i Litwy, a na terenach ukraińskich siłą wprowadzano język feudalnych zaborców, przejęto go od dominującej warstwy społeczeństwa, rozpowszechniono w dziedzinie administracyjnej itp.²¹ Wiek XIV to także czas upadku Cesarstwa Bizantyjskiego, a co za tym idzie wzrost znaczenia kultury zachodniej zlokalizowanej w Polsce i czeskiej Pradze²². Ze względu na położenie geograficzne

¹⁶ Zob. tamże, s. 16.

¹⁷ Zob. tamże, s. 16–17.

¹⁸ Zob. М.П. Брус, *Становлення лінгвальної категорії жіночості...*, s. 39–48.

¹⁹ Zob. tamże, s. 39–48; М.П. Брус, *Фемінітиви в українській мові XI–XV ст. ...*, s. 28–34.

²⁰ Zob. П. Ковалів, *Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст.*, Нью-Йорк 1964, t. II, s. 196–198.

²¹ Zob. А.І. Генсьорський, *Південноруські і польські лексичні взаємозв'язки в XIII ст. ...*, s. 15; А. Вінценз, *До проблеми українсько-польських контактів...*, s. 38.

²² Zob. А. Вінценз, *До проблеми українсько-польських контактів...*, s. 38.

Czech, przejęto tam (wcześniej od innych Słowian zachodnich) południową i zachodnią kulturę europejską, najszybciej rozwinięto własną naukę i kulturę, na co zwrócono uwagę w Królestwie Polskim w XIV w.²³ Język czeski zaś stał się wzorcem języka literackiego, który naśladowała polska szlachta i do którego próbowano dorównać w staroukraińskim piśmie oficjalnym. Jednocześnie ludność ukraińska przebywała w bezpośrednim kontakcie z żywym językiem polskim, przez który zapożyczenia przenikały do języka ukraińskiego.

Językiem oficjalnym kancelarii królewskiej nadal pozostawał język łaciński, jednak od XV w. pod wpływem czeskim rozwijał się i polski język oficjalny, a język ukraiński je przejmował. Za bezpośrednie zapożyczenia z języka staropolskiego uważano wyrazy *королеваа, малжонька, старостинаа*²⁴, a za feminytywy staroczeskie i staropolskie *матка, мужатка, пани, панна*²⁵.

W wiekach XVI–XVII wpływ języka polskiego na język ukraiński staje się coraz silniejszy w porównaniu z poprzednimi okresami i ma charakter bardziej ekspansywny. Jest to związane z bezpośrednim rozpowszechnieniem polskiej władzy na terenach ukraińskich po Unii Lubelskiej (1569 r.)²⁶. Utworzone w XVI w. państwo polsko-litewskie zajęło ważne miejsce w życiu narodów słowiańskich, bowiem stało się nadawcą dziedzictwa kulturowego ze wschodu na zachód i odwrotnie, co wpłynęło na relacje językowe między wschodnimi i zachodnimi językami słowiańskimi²⁷. Jednak kluczową rolę w prowadzeniu dokumentacji nadal odgrywał język ruski albo ukraińsko-białoruski (język oficjalny w XIV–XV w.). Języka ruskiego używano w polskiej kancelarii królewskiej jeszcze w XIV w., przez długi czas używając go na dworze królewskim, co świadczy o jego randze w ówczesnym polskim aparacie państwowym.

Jako wypracowany i ustalony, oficjalny język ruski trwale przechowywał odziedziczoną z przeszłości terminologię na oznaczenie relacji stanowych, sądownictwa, podatków, jednak wraz z rozpowszechnieniem przywileju szlacheckiego, na tereny ukraińskie zaczęło przenikać coraz więcej zapożyczeń z języka

²³ Zob. В.М. Русанівський, *Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст.*, доповідь на VII Міжнарод. з'їзді славістів, Київ 1973, s. 5–7.

²⁴ Zob. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т., ред. кол. Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька (голова), І.М. Керницький, Київ 1977, t. 1, s. 515, 572; 1978, t. 2, s. 382.

²⁵ Zob. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. ..., 1977, t. 1, s. 580, 618; 1978, t. 2, s. 123.

²⁶ Zob. А. Вінценз, *До проблеми українсько-польських контактів...*, s. 38.

²⁷ Zob. В.М. Русанівський, *Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст.* ..., s. 8.

polskiego²⁸. Badacze zauważyli, iż w wieku XVI słownictwo języka ukraińskiego zaczyna wzorować się na języku polskim oraz za pośrednictwem języka polskiego na języku łacińskim oraz pojawia się wiele elementów leksykalnych pochodzenia polskiego²⁹.

Napływ zapożyczeń wzrasta w XVI w., wraz z rozszerzeniem granic funkcjonalnych ukraińskiego języka literackiego (rozwija się literatura piękna, liturgiczna, kaznodziejska, kronikarska i oficjalna). Szczególną uwagę zwraca okazały wzrost ilości wyrazów na oznaczenie relacji stanowych, stanowiskowych, rzemieślniczych i innych relacji społecznych, dotyczących w większym stopniu mężczyzn, niż kobiet³⁰. Już od XIV–XV w. zostają zauważone podobne maskuliny (землянинъ, маршалокъ, подканицерий, подскарбий, сыновець, хороужа, чашиникъ, шлахтичъ)³¹. Fеминатыwy pojawiły się dopiero w XVI–XVII w., obejmując zarówno relacje rodzinne (stosunek wobec męża lub ojca), stanu społecznego, mienia itd. Za ich charakterystyczne cechy z XVI–XVII w. można uważać tworzenie form żeńskich od maskulinywów pochodzenia polskiego, np.: гарбарка, зємя(н)ка, подкоморянка, каштелянка, войтовна, буръми(с)триха, судина, маршалкова, підкоморина, по(д)судковая, подстолина, хоружанка, хоружиня, ксенжна, судиня, по(д)столиня³². Jednocześnie z przeszłości zostały odziedziczone też polonizmy bezpośrednie – матъка, малжонъка, моужатка, кролева, старостиня³³ oraz odnotowane nowe феминатыwy-polonizmu цорка³⁴, вишечниця³⁵ i podobne.

W okresie nowym ukraińskim (XVIII–XIX w.) stopniowo zmniejszył się wpływ języka polskiego na język ukraiński, ze względu na przejście tych terenów przez imperium rosyjskie i rozpowszechnienie języka rosyjskiego. Stał się on oficjalnym językiem na Ukrainie Wschodniej, podczas gdy na Ukrainie Zachodniej przewagę miał język niemiecki w związku z panowaniem Austro-Węgier. Кому-

²⁸ Zob. tamże, s. 10.

²⁹ Zob. А. Вінценз, *До проблеми українсько-польських контактів...*, s. 39.

³⁰ Zob. Л.Л. Гумецька, *З історичної лексикології української мови*, „Мовознавство”, Київ 1981, nr 1, s. 38–44; Л.Л. Гумецька, *Способи адаптації запозиченої лексики в староукраїнській мові*, „Мовознавство”, Київ 1976, nr 4, s. 71–73.

³¹ Zob. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. ..., 1977, t. 1, s. 398, 578; 1978, t. 2, s. 87, 165, 169, 409, 513, 533, 561.

³² Zob. М.П. Брус, *Загальні жіночі особові номінації...*, s. 36–57, 76–78, 83–85.

³³ Zob. tamże, s. 32, 85, 88.

³⁴ Zob. tamże, s. 83.

³⁵ Zob. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Львів 1998, t. 5, s. 82.

nikację Ukrainy ze światem zachodnioeuropejskim umożliwił już nie tylko język polski, lecz też inne języki europejskie³⁶.

Według danych naukowych, wśród ówczesnych feminytywów notowano stosunkowo mało wyrazów pochodzenia polskiego. Z okresu staroukraińskiego przetrwało niewiele nazw kobiecych, będąc głównie nawiązaniem do minionych realiów historycznych (*старостина, подсудина, судина, подсудковая, маршалкова*³⁷), chociaż niektóre feminytywy mocno zakorzeniły się na gruncie ukraińskim i spowodowały powstanie wielu wyrazów pochodnych (*пані, панівна, панійка, панна, панночка, паннуненька, паннуня, панянка, паннонька*³⁸), odnotowano nawet poszczególne nowe wyrazy pochodzenia polskiego, np.: *гадра*³⁹.

We współczesnym języku ukraińskim (XX–XXI w.) związki z językiem polskim można oceniać jako równoznaczne z relacjami z innymi językami słowiańskimi z uwagą, że w największym stopniu były i pozostają czynne i bezpośrednie na pograniczu ukraińsko-polskim. Dzięki bliskiemu położeniu, gwary ukraińskie i polskie nieustannie podlegają wzajemnemu przenikaniu, co z kolei powoduje wpływ na oba języki literackie oraz oddala w niektórym stopniu język ukraiński od języków wschodniosłowiańskich, język polski zaś od języków zachodniosłowiańskich⁴⁰. Jednak współczesne stosunki polsko-ukraińskie, jak i zależności z bardziej odległymi językami słowiańskimi, nie wywierają istotnego wpływu na kategorię osób i nie wnoszą do feminikonu ukraińskiego nowych zapożyczeń polskich⁴¹. Skład współczesnych feminytywów pochodzenia polskiego wyznacza nieduża liczba nazw kobiet, motywowanych w większości przez maskulinytywy pochodzenia polskiego, np.: *бахурка, вербувальниця, верстатниця, лайдачка, москалиха, хлопка*⁴².

Znane obecnie feminytywy pochodzenia polskiego warto podzielić w następujące grupy: zapożyczenia dawne, które mogą być odniesione do słownictwa

³⁶ Zob. А. Вінценз, *До проблеми українсько-польських контактів...*, s. 41.

³⁷ Zob. Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. : описово-статистичні джерела, упоряд. Г.В. Болотова та ін., редкол.: П.С. Сохань (відп. ред.) та ін., Київ 1989, s. 71, 114, 262, 270, 294.

³⁸ Zob. Словарь української мови: у 4 т., упоряд. Б. Грінченко, ред. Л.М. Кудрявкіна, Н.М. Отрох, Київ 1996–1997, т. 3, s. 92–94.

³⁹ Zob. Словарь української мови: у 4 т. ..., 1996, т. 1, s. 264.

⁴⁰ Zob. О.Б. Ткаченко, *Українсько-польські мовні контакти...*, s. 770.

⁴¹ Zob. Етимологічний словник української мови: у 7 т., ред. О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін., Київ 1982–2012, т. 1–6; ; М. Лесюк, *Доля моєї мови*, Івано-Франківськ 2004, 288 s. та ін.

⁴² Zob. Словник української мови: у 11 т., ред. кол. І.К. Білодід та ін., Київ 1970, т. I, s. 114, 326, 331; 1973, т. IV, s. 437, 808; 1980, т. XI, s. 84.

czynnego (*pani, panna*) oraz biernego, a także zapożyczenia nowe, które należą przeważnie do mowy potocznej, artystycznej lub gwary (*гадра* «podła kobieta», *їмосиць* «żona pora», *маєтниця* «bogata kobieta», *маюрничка* «mleczarka», *професорка* «nauczycielka», *фраєрка* «dziewczyna»⁴³; *навчителька, курва, пістунка*⁴⁴). Prace leksykograficzne z reguły nie podają informacji o pochodzeniu wyrazów, w szczególności z języka polskiego (feminitywów lub maskulinitywów), np.: *банит*, przest., *вар'ятка*, dial.⁴⁵

Badanie feminitywów pochodzenia polskiego w aspekcie diachronicznym umożliwiło uogólnienie, iż ta kategoria zapożyczeń zajmowała znaczące miejsce w historii języka ukraińskiego, jednak nie wpłynęła istotnie na kształtowanie i funkcjonowanie podsystemu feminitywnego języka ukraińskiego. Historia ich przeniknięcia na tereny ukraińskie obejmuje okres dawnoukraiński, średnioukraiński, nowoukraiński i współczesny ukraiński, które odpowiadają historycznym etapom rozwoju języka ukraińskiego. Z epoki dawnoukraińskiej wiemy o powstaniu i rozpowszechnieniu ukraińsko-polskich relacji językowych, natomiast pierwsze feminitywy pochodzenia polskiego odnotowywano od XIV–XV w. (*королева, матка, малжонка, мужатка, старостина*). Znaczna część feminitywów-polonizmów utworzonych głównie przez odpowiednie maskulinitywy, należy do okresu średnioukraińskiego XVI–XVII w. (*земянка, подкоморина, подстолина, подсудкова, подскарбина, хоружина, канцлерина* itd.). Stopniowo zanikła, ponieważ motywowana była w znacznej mierze przez czynniki pozajęzykowe. W nowym i współczesnym języku ukraińskim pojawiło się niewiele feminitywów-polonizmów, które znajdują się w obrębie słownictwa biernego (w mowie potocznym) i mają wyczuwalne pochodzenie obcojęzyczne (*варіятка, гадра, кобіта, колежанка, склепарка, крєвнячка, фраєрочка*).

⁴³ Zob. М.О. Онышкевич, *Польские элементы в диалекте бойков*, w: Исследования по польскому языку, Москва 1969, s. 238–252.

⁴⁴ Zob. І. Ліпкевич, *Відбиття наслідків польського мовного впливу в новелах Василя Стефаника*, w: Семантика мови і тексту, Івано-Франківськ 2012, s. 323.

⁴⁵ Zob. Словник української мови: у 11 т. ..., 1970, т. I, s. 351; 1971, т. 2, s. 66.

Feminitives-Polonisms in the History of the Ukrainian Language

Abstract

The article deals with the Ukrainian-Polish linguistic connections and analyzes feminitives of Polish origin that penetrated the Ukrainian lexicon in different historical periods, were stored or lost at the Ukrainian ground, and left a significant reflection on the feminitive subsystem of the old Ukrainian period. The first feminitive-polonism appeared in the Ukrainian language of the fourteenth and fifteenth centuries, increased significantly in the seventeenth to eighteenth centuries, and in the future, to a small extent, they replenished Ukrainian vocabulary and mostly feminitive, motivated masculinatives of Polish origin.

Keywords

feminitive-polonizm, Ukrainian-Polish linguistic connections, history of the Ukrainian language

Adres autora:

Doc. dr Maria Brus

Katedra Języka Ukraińskiego

Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka

ul. Szewczenki 57

Iwano-Frankiwnsk, Ukraina

mariia.brus@pnu.edu.ua